

BARLANGI KÉPZŐDMÉNYEK A NÉPI GYÓGYÁSZATBAN

Dr. Hála József

ÖSSZEFOGLALÁS

A szerző dolgozatában a cseppköveknek és a Mondmilchnek a népi gyógyászatban betöltött szerepét vázolja, kitérve a hivatalos orvoslásban való alkalmazásuk ismertetésére is. Elsősorban a Kárpát-medencére vonatkozó XVIII–XX. századi adatokat közöl, de összehasonlításképpen bemutat néhány, Kinában és Nyugat-Európában használt gyógyszert és gyógymódot is. Végül a barlangokban előforduló fosszilis állatcsontok gyógyászati alkalmazásáról tesz említést.

Bevezetés

A barlangok néprajzi vonatkozásai közül különös figyelmet érdemel a különböző barlangi képződményeknek a gyógyászatban való alkalmazása. E képződményeket a múltban külsőleg és belsőleg, emberi és állati betegségek gyógyítására használták, a hivatalos és a népi gyógyászatban egyaránt.

A népi gyógymódoknak és gyógyszereknek egy része régi tapasztalatokon alapult és valóban gyógyító hatással bírt, más részüket a babonás cselekedetek, eszközök és tárgyak közé sorolhatjuk, ahogy HOPPÁL M. megfogalmazta: „A népi gyógyászat tudásanyaga nem választható el a népi tudás (természetismeret) területétől, mintegy annak része – de ugyanakkor része a hiedelmek rendszerének is.” (HOPPÁL M. – TÖRÖ L. 1975). Ez a megállapítás a barlangi képződményekkel való gyógyításra is érvényes: kémiai összetételük (Ca-tartalmuk) miatt bizonyos betegségek gyógyítására valóban alkalmasak lehettek, de néhány régi gyógymód ismerete alapján megállapíthatjuk, hogy gyakran a barlangi ásványok „varázsserejé”-ben bíztak az emberek (T. R. SHAW 1979).

A barlangi képződmények mint gyógyszerek Nyugat-Európában a XVIII. században elvesztették jelentőségüket (T. R. SHAW 1979), de a közép-európai népi gyógyászatban használatosak voltak a XIX–XX. században is.

Dolgozatomban a barlangi képződményeknek a népi gyógyászatban betöltött szerepét vázolom, kitérve a hivatalos orvoslásban való alkalmazásuk ismertetésére is. Elsősorban Kárpát-medencére vonatkozó adatokat közlök, de összehasonlításképpen bemutatok néhány, Kinában és Nyugat-Európában alkalmazott gyógyszert és gyógymódot is. A cikk olvasóitól szívesen vennék kiegészítéseket és további adatokat.

A cseppkő és a barlanggyöngy

A cseppkő gyógyászati alkalmazásáról a legkorábbi adatokat Kinából ismerjük. A legrégebbi kínai gyógyszerkönyv, amelyben ezek mint gyógyszerek szerepelnek, az i. e. IV. századból való és a később megjelent gyógyszerészeti munkák is számos ilyen adatot tartalmaznak (1. ábra). Kinában a porított cseppkövet pl. nyugtatóként, köhögés ellen, vérzéscsillapítóként és a tejbőség elősegítésére használták.

A cseppkő a gyógyításban feltehetően Európában is régi idők óta használatos volt, de ennek legrégebbi bizonyítékait csak a XVII. század elejéről ismerjük. Akkor Csehországban törött csontok összeforradását segítették vele elő az orvosok. Ugyanott porrá törve és italba keverve izzasztásra is használták. Az ásvány gyógyászati alkalmazásáról a későbbi évszázadokból is ismerünk adatokat. Pl. a XVIII. században német területen (Hartz-Wald) porát meleg tejjel összekeverték és borogatásként tették lőfegyver által okozott sebekre, a parasztok pedig szarvasmarhák sérüléseit gyógyították vele (T. R. SHAW 1979).

A cseppkő elnevezés a magyar nyelvben latin tükör szó, amelynek terjedését a német *Tropfstein* is segítette. Első írásbeli feljegyzését 1757-ből ismerjük (KORDOS L. 1975, 1984).

A cseppkőnek a népi gyógyászatban való felhasználásáról 1781-ből való a legrégebbi magyarországi adat: Aggtelek vidékén szarvasmarhák gyógyítására használták fel, de azt nem tudjuk, hogy milyen módon és milyen eredménnyel (Ung. Magazin 1781, JAKUCS L. 1961).

A XIX. század elejéről ugyancsak Aggtelekről van adatunk: porát vágott és más sebekre rakták, majd ecetes ruhával takarták be (A. B. P. 1820). E képződményt Gömör megye falvaiban többféle betegség gyógyítására használták még a XIX. század második felé-

ben is. Finomra tört porát „palakő”-vel, „rákszem”-mel és „hegyjegez”-cel keverve vérhasban szenvedőknek adták. Ugyanezen a vidéken a kifecamodott és eltörött végtagokra „nadály-tő gyökér” pépjét tették, „csepegő-kő-poros” ruhával bekötötték és fasínekbe rakták (TÖRÖK J. 1867).

Gyógyászati célra Erdélyben is használtak *cseppkövet*. Az Erdélyi-Érchegység falvaiban élő románok nagy becsben tartották és különösen a frissen letört, kristálytiszta példányokat használták. Messze földről eljártak érte a barlangokba és *kecskecsesnek* (căpra jătă) nevezték. Úgy vélték, hogy csak akkor használ, ha titokban szedik le a barlangok faláról. Azt tartották róla, hogy a tehenek és a kecskék tejének minőségét javítja és bőségét fokozza. A rosszul tejelő, boszorkányok által megrontott állatok tőgyét érintették, húzogatták meg vele (TEGLÁS G. 1886, 1897, 1904). Megjegyezzük, hogy hasonló célra használták, a megrontott, elapadt, vagy véres tejet adó tehenek tőgyét húzogatták meg *mennykövekkel* (kőkorszaki eszközökkel) és *kaszakóvekkal* is. Ez az eljárás a Kárpát-medencében élő népeknél széles körben elterjedt volt (SZENDREY ZS. 1933, 1937a, 1937b, SZENDREY ZS.–SZENDREY Á. 1940, BÁTKY ZS.–GYÖRFFY I.–VISKI K. é.n. II.).

A Brassó közelében levő *Ferenc-lyukból* is rendszeresen hordta a környék román lakossága a *cseppköveket*, mert úgy vélték, hogyha arról isznak vagy itatnak, a tej attól megbővül (KÓVÁRI L. 1853). Ugyanott az ásványt porrá is törték és szoptató nőknek, valamint fejős teheneknek adták, hogy a tejet megszaports. A *cseppkövek* megszerzését nehezítette, hogy félték a barlangban „élő” sárkányszerű szörnyöt (ORBÁN B. 1873. VI.).

Megemlítjük, hogy a *cseppköveknek* a múltban más népi felhasználásuk is volt. Pl. a XVIII. század végén

1. ábra. Cseppkőábrázolások Li Shih-Chen 1596-ban megjelent gyógyszerkönyvéből (T. R. SHAW, 1979)

Fig. 1. Dropstone depictions from Li Shih-Chen's *Pharmacaeutica*, 1596 (T. R. SHAW, 1979)

2. ábra. Egy ábra a „Hortus Sanitatis” című könyvből: holdtajték („Spuma Lunae”) hullik a holdról (F. D. ADAMS, 1954)

Fig. 2. From the „Hortus Sanitatis”: spume of the moon („Spuma Lunae”) dropping from the moon (F. D. ADAMS, 1954)

Aggteleken házak festésére is használták (Ung. Magazin 1781, J. M. KORABINSKY 1786, BENDEFY L. 1963, vö. G. WERNHER 1549, ERDŐSI L. 1963, DÉNES GY. 1969). Az erdélyi Homoródalmáson levő híres barlangban szedett ásványokat összetörték, mészbe keverték és házak falainak köveit cementálták össze ezzel az anyaggal (JÓKAI M.–KÓVÁRY L. 1853).

Az Erdélyi-Érchegység falvainak babonás román lakói felhasználták a *barlanggyöngyöt* is. Felfűzve kisgyermeknek nyakába tették a gonosz szellemek elűzése céljából. Azt is gondolták róla, hogy a fog növekedését elősegíti. Talizmánként a felnőttek is magukkal hordták (TEGLÁS G. 1904)

A holdtej, kőtej vagy hegyi tej

Az ásvány eredeti elnevezése: *Mondmilch*, németül *Bergmilchnek* és *Montmilchnek* is nevezték és nevezik, latinul *Lac Lunae*, angolul *moon milk*, vagy *rock milk* a neve. F. HELLER 1966-ban a képződmény 78 szinonimáját közölte. A régi magyar ásványtani könyvekben és szótárakban többféle néven fordul elő, úgy mint *kőtej* (BENKŐ F. 1786, ZAY S. 1791, SÁNDOR I. 1808, CZUCZOR G.–FOGARASI J. 1865), *kőszikla-tej* (SÁNDOR I. 1808), *hold-tej* (M. KOVATS 1822), és *hegyi tej* (HUNFALVY J. 1865. III., TÓTH M. 1882, SZABÓ J. 1893, MAURITZ B.–VENDL A. 1942). Az újabb magyar barlangtani irodalomban is a *hegyi tej* elnevezést használják (pl. KORDOS L. 1984). Néhány régi adat azt bizonyítja, hogy a múltban a magyar nyelvben a *kőtej* szónak 'cseppkő' jelentése is volt (KÓVÁRI L. 1853, JÓKAI M.–KÓVÁRY L. 1853) és a Kárpát-medencében nemcsak barlangi képződményeket neveztek *kőtejnek*, hanem pl. felszíni források által lerakott meszes anyagokat is (KREMNITZKY F. J. 1868).

A múltban a *selenit* nevű ásvány (amelyet különféle néven emlegettek, ill. különböző ásványokat neveztek e néven) egyik neve is *Lac Lunae* volt és keletkezéséről több régi magyarázat is fennmaradt. Az egyik elképzelés szerint a holdból származik és nem más, mint a *hold tajtékja*. Ez a felfogás az ókortól a középkorig tartotta magát. A képződmény vélt keletkezési módját a *Hortus Sanitatis* című középkori könyvben ábrán is bemutatták (F. D. ADAMS 1954, 2. ábra).

A mészkőbarlangokban (de bányákban, sőt másutt is) előforduló fehér, képlékeny, ill. morzsolódó mikrokristályos kalcitnak, vagyis a *Mondmilch*nek klasszikus előfordulási helye a Svájcban, a Pilatus-hegyen levő *Mondmilchloch-barlang*, amely a régi irodalomban latinul *Caverna Lunaris* néven is szerepel (3. ábra). A képződmény *Mondmilch* elnevezése is innen származik, mégpedig a környékbeli néptől. A barlangról és a benne található jellegzetes ásványról C. GESSNER írt először 1555-ben, vizsgálatával később számos kutató foglalkozott (Vö. F. D. ADAMS 1954, T. R. SHAW 1979, M. FISCHER 1987).

A *Mondmilch* Európában régóta használatos gyógyszer volt. Pl. a Hartz-Waldban szembetegségeket és sebeket gyógyítottak és az anyatej gyarapítását segítették elő vele. Svájcban az állatorvoslásban alkalmazták tályogok és fckélyek kezelésére, a tejhozam javítására és hogy a rühtől védjék az állatokat. C. GESSNER 1555-ben azt írta, hogy a babonás emberek többféle betegség gyógyítására tartották jónak és ezért gyakran szedték a *Mondmilchloch-barlangban*. A XVII. században pl. gyomorégés és fekély elleni gyógyszerek, valamint kozmetikumok készítésére használták fel (T. R. SHAW 1979).

A *Mondmilch* a Kárpát-medencében számos barlangban előfordult és ma is megtalálható. Előfordulási helyeiről a régi és az újabb ásványtani és barlangtani művek egyaránt részletesen tudósítanak (J. FRIDVALDSZKY 1767, M. J. ACKNER 1855, HUNFALVY J. 1865. III., TÓTH M. 1882, KORDOS L. 1984). Az egyik legjellegzetesebb előfordulási helye a deményfalvi *Sárkány-barlang* és az annak közelében levő néhány kisebb barlang volt. F. E. BRÜCKMANN német orvos 1724-ben járt a *Sárkány-barlangban* és többek között említette, hogy ott abban az időben *holdtejet* vagy *hegyi tejet* szedtek (L. RAJMAN-Š. RODA 1974). A *Regelő* című lap egyik 1836-ban megjelent számában a következőket olvashatjuk Deményfalváról: „Egy harmadik barlang... egy különös nemű cseppkővet foglal magában, melyet megkeményedése előtt dagasztani lehet, mint a tésztát.”

A képződményt az Erdélyi-Érchegységben a románok *mésztejnek* nevezték és rendszeresen gyűjtögették. Gyógyszerként meghűlt végtagjaikra tették, ill. vízben oldva szemvíznek és sebmosónak használták (TÉGLÁS G. 1897, 1904).

Megemlítjük, hogy szembetegségeik gyógyítására a Kárpát-medencében mész anyagú fosszilis kagylókat is használt a nép. Tihany lakosai a XIX. század első felében a *kecskekörmöket* (a *Congeria* kagyló víz által lekoptatott darabjait) porrá törték és lovak szembetegségeit gyógyították vele. Hasonló célra használták az erdélyi Nagybaconban a *báránkörmöket* (*Dreissensia cf. münsteri*) is. Ott is finom porrá törték a kagyló héját

T. Melchior Fuchs Figurinae ad vivum Delineavit

3. ábra. J. M. Füessli rajza a *Mondmilchloch-barlangról* N. Lang 1708-ban megjelent „*Historia lapidum figuratorum*” című művében (V. JANS, 1983)

Fig. 3. J. M. Füessli's drawing of the *Mondmilchloch cave* published in N. Lang's „*Historia lapidum figuratorum*”, 1708 (V. JANS, 1983)

és szarvasmarhák szemhályogjának gyógyítására használták fel (J. HÁLA 1987).

Az egykori Szepes megyében, a Haligóc közelében levő barlangot *Tejes-lyuknak* (*Mliečna diera*) nevezte a környék népe. Ott is előfordult a *kőtej* (helyi neve: *kamenné mlieko*), amelyet beteg, vagy keveset tejelő tehéneknek adtak. Ez a gyógymód abban az időben a Felvidéken, a barlangok közelében lakó népeknél (Szepes, Sáros, Abauj és Torna megyékben) általánosan elterjedt volt (ROTH S. 1881, 1882).

Erdélyben egy, a Kelemen-havasok Pietrosz nevű hegyének oldalában fakadó forrás által kimosott és lerakott *kőtejjel* (románul: *lapte de piatră*) is gyógyítottak: szarvasmarháknak és juhoknak adták be hasmenés ellen. E *kőtejnek* „Ízéről ítélve Magnesia és Kali teszi egy részét, mely e szerint az orvostanból ismeretes *Lac Lunae*-hoz hasonlít.” – írta KREMnitzky F. J. 1868-ban.

A *Mondmilch*et nemcsak a népi gyógyászatban alkalmazták, hanem évszázadok óta használt, hivatalosan

bejegyzett gyógyszer is volt Magyarországon. Magyarul *kőszikla-tejnek* nevezték és *Lac Lunae* néven árusították a patikákban. Ennek az anyagnak egy része feltehetőleg barlangokból származott, de nem tudjuk bizonyítani, hogy e név alatt minden esetben barlangi képződményt árusítottak volna.

J. J. **TORKOS**, pozsonyi tisztí főorvos négy nyelven (latinul, magyarul, németül és szlovákul) írt és 1745-ben megjelent gyógyszerészeti munkájában, amelyben a patikákban kapható orvosságok lajstromát és azok árait közölte, a következőket olvashatjuk: „*Lithomarga, seu Lac Lunae – kőszikla tej – Stein-milch – Kámené Mléko*”. Más művek is arról tanúskodnak, hogy *Lac Lunae* néven *kőszikla-tejet* (*Mondmilch*et vagy *Bergmilch*et) árusítottak a patikákban és *kőszikla-tej* néven egy másik gyógyszer (*Magnesia usta*) is kapható volt (K. **KARLOVSZKY** G. 1887, **MAGYARY-KOSSA** GY. 1929. II.).

Fossilis csontok

A múltban szerepük volt a gyógyászatban a barlangokban talált állati csontmaradványoknak is. Régi és újabb adatok arról tanúskodnak, hogy ezek használata különösen Kínában volt elterjedt (T. R. **SHAW** 1979, **GAÁL** I. 1934, **ÉHIK** GY. 1939), de gyógyítottak fosszilis csontokkal a Kárpát-medencében is (J. **HÁLA** 1987).

Dr. Hála József
Magyar Állami Földtani Intézet
Budapest
Népstadion út 14.
H-1442

I R O D A L O M

- A. B. P. (1820): Baradlai utazás 1818-dik Esztendőben – *Tudományos Gyűjtemény* I. pp. 63–90. (A. B. P. = *Almás Balogh Pál*)
ACKNER, A. J. (1855): Mineralogie Siebenbürgens. mit geognostischen Andeutungen – *Hermannstadt*
ADAMS, F. D. (1954): The Birth and Development of the Geological Sciences – *New York*
BALÁZS D. (1989): Barlangi furcsaságok Kínában. Barlangi gyógyszerek – *Karszt és Barlang*, I-II. p. 50.
BÁTKY ZS-GYÖRFFY I.-VISKI K. (én.): A magyarság néprajza I-IV. – *Budapest*
BENDEFY L. (1963): Régi leírások az aggteleki Baradla-barlangról – *Karszt és Barlang*, II. pp. 49–54.
BENKŐ F. (1786): Magyar mineralogia, az az a' kövek' s' értzek' tudománya – *Kolozsvárt*
CZUCZOR G.-FOGARASI J. (1865): A magyar nyelv szótára III – *Pest*
DÉNES GY. (1969): Az Aggteleki-barlang megjelenése a földrajzi szakirodalomban – *Karszt és Barlang*, I. pp. 5–8.
ÉHIK GY. (1939): Orvosságnak használt csontok – *Búvár* V. pp. 310–312.
ERDŐSI L. (1963): Wernher. De Admirandis Hungariae Aquis – *Comunicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 29. pp. 103–146.
FISCHER, H. (1987): Untersuchungen an der Mondmilch aus dem Mondmilchloch (Pilatus) und Modell der Mondmilch-Genese – *Stalactite*, Jg. 37. H. 1. pp. 3–8.
FRIDVALDSZKY, J. (1767): Minerologia magni principatus Transilvaniae – *Claudiopoli*
GAÁL I. (1934): Ősmaradványok szerepe a kínaiak gyógyászatában – *Természettudományi Közöny*, LXVI. pp. 429–431.
HÁLA, J. (1987): Fossils in the popular traditions in Hungary – *Annales of the History of Hungarian Geology. Special issue* pp. 205–229.
HELLER, F. (1966): Mondmilch oder Montmilch – *Geologische Blätter für Nordost-Bayern*, Bd 16. H. 1. pp. 56–66.
HOPPAL M.-TÖRÖK L. (1975): Népi gyógyítás Magyarországon – *Budapest*
HUNFALVY J. (1863–1865): A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása I-III. – *Pest*

- JAKUCS** L. (1961): Aggtelek és környéke – *Budapest*
JANS, V. (1983): Das Mondmilchloch am Pilatus (Schweiz) – *Die Höhle*, Jg. 34. H. 2. pp. 58–66.
JÓKAI M.-KÖVÁRY L. (1853): A Homoród-Almás barlang – *In KUBINYI F. – VAHOT I. (szerk.): Magyarország és Erdély képekben* II. pp. 72–76. *Pest*
K. KARLOVSZKY G. (1887): A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj-elnevezései latin jelentésökkel együtt – *Budapest*
KORABINSKY, J. M. (1786): Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von Ungarn – *Pressburg*
KORDOS L. (1975): A cseppkő szó eredete és jelentésének változásai – *Karszt és Barlang*, I-II. pp. 29–31.
KORDOS L. (1984): Magyarország barlangjai – *Budapest*
KOVÁTS, M. (1822): Lexikon Mineralogicum Enneaglottum II. – *Pesthu*
KÖVÁRY L. (1853): Erdély földé ritkaságai – *Kolozsvárt*
KREMNIČKY F. J. (1868): Adalék az erdélyi ásványtermések ismeretéhez – *Az Erdélyi Múzeum-Egyet Évkönyvei*, IV. pp. 90–92.
MAGYARY-KOSSA GY. (1929–1940): Magyar orvosi emlékek I-IV. – *Budapest*
MAURITZ B.-VENDL A. (1942): Ásványtan II. – *Budapest*
ORBAN B. (1868–1873): A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmesze szempontból I-VI. – *Pest-Budapest*
RAJMAN, L.-RODA, S. (1974): Príspevok k vyskomu genézy plastických sintrov a vybraných jaskyn ČSSR – *Slovenský Kras* XII. pp. 3–38.
Regelő (1836): A deménfalvi mellék-barlangok – *Regelő* IV. 2. p. 758.
RÓTH S. (1881): Szepesmegye néhány barlangjának leírása – *Mathematikai és Természettudományi Közlemények*, XVI. pp. 613–648.
RÓTH S. (1882): A Magas-Tátra és környéke barlangjainak leírása – *A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve* IX. pp. 309–332.
SÁNDOR I. (1808): Toldalék a magyar-deák szókönyvhez – *Béts*
SHAW, T. R. (1979): History of Cave Science – *Crymynch*
SZABÓ J. (1893): Ásványtan – *Budapest*
SZENDREY ZS. (1933): A néphit mennyköje – *Ethnographia*, XLIV. p. 163.
SZENDREY ZS. (1937a): A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban – *Ethnographia*, XLVIII. pp. 154–166.
SZENDREY ZS. (1937b): A varázslások eszközei – *Ethnographia*, XLVIII. pp. 386–404.
SZENDREY ZS.-**SZENDREY** Á. (1940): Mutató a magyar szokás- és babonaszótárból – *Néprajzi Értesítő*, XXXII. pp. 78–87.
TÉGLAS G. (1886): A közép Marosvölgy barlangjai – *Földrajzi Közlemények*, XIV. pp. 189–208.
TÉGLAS G. (1897): Az erdélyi Érczhegység déli mészkőövének barlangképződményei – *Természettudományi Közöny*, XXIX. 5. Pótf. pp. 193–206.
TÉGLAS G. (1904): A barlangi cseppkőképződmények szerepe az Erdélyi Érczhegység népének gyógyászatában – *Ethnographia*, XV. pp. 272–273.
TORKOS, J. J. (1745): Taxa pharmaceutica Posoniensis – *Posonii*
TÓTH M. (1882): Magyarország ásványai – *Budapest*
TÖRÖK J. (1867): A gömörmezei népies gyógymódok – *In: HUNFALVY J.: Gámör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása*, pp. 170–184. *Pest*
Ung. Magazin (1781): Nachricht von einer merkwürdigen Höhle – *Ungarisches Magazin*, I. pp. 77–79.
WERNHER, G. (1549): De Admirandis Hungariae Aquis – *Basel*
ZAY S. (1791): Magyar mineralogia, avagy az ásványokról való tudomány – *Komáromban*

ETHNOMEDICAL APPLICATIONS OF DRIPSTONES

Among the ethnological aspects of the caves special attention should be paid to the medicinal utilization of the different dripstones. These, in the past, were used both internally and externally for healing human and animal diseases both by the professional and ethnic medication.

The present paper discusses the role of dripstones and Mondmilch in the ethnomedicine, describing briefly also their utilization in professional medication. First of all data related to the Carpathian Basin are discussed from the 18-20th centuries, but as comparison, some methods and medicines are shown also from China and Western Europe. Finally, medicinal application of the caves' fossil animal bone finds is also mentioned.